

ARNAVUT DESTANCILIĞINDA TÜRKİZMİN ETKİSİ*

Alvina Venegiktovna JUGRA**

(Rusçadan çeviren: Atilla BAĞCI***)

Özet:

Arnavut dilinde Türkizmin (Türklük, Türkçe) sözcük bilimsel etkilerinin araştırılması elle tutulur sonuçlar vermektedir. Kahramanlık destancılığı gibi yüksek folklor türlerinin araştırılması bir yandan halk şiirinin temel karakterini izah etmeye yararırken diğer yandan masallar, muhtelif türdeki bilmece ve hikâyeler bir dereceye kadar halkın konuşma dilinin özelliklerini açıklamaya imkân tanımaktadır. Arnavutluk destanları “Muyo ve Halil” kardeşler ve onların otuz bahadırdan oluşan arkadaşlarının (çetesinin) kahramanlıklarını anlatır.

Anahtar kelimeler: *Arnavut, Türk, epos, folklor, kahramanlık, kültür.*

The Effect of Turkism in Albanian Epic

Abstract:

The search of lexicological effects of Turkism (Turkishness, Turkish) in Albanian has given material results. The search of high types of folklore like heroic epics both helps defining the basic character of folk poem and fairy tales, various types of riddle and stories allow to explain the properties of folk's spoken language to some extent. Albanian epics tell the heroism of “Muyo and Halil” brothers and their friends (gang) consist of thirty brave soldiers.

Key words: *Albanian, Turk, epics, folklore, heroism, culture.*

* Makale “Turtsizm vı Albanskom Epose” adıyla (Rossiyskaya Akademiya Nauk, İnstitut Lingvistiçeskih İssledovaniy, tom V-1, 152-178, St. Petersburg, Nauka 2009) yayımlanmıştır.

** Arnavut dili bilimi doktoru, Rusya Bilimler Akademisi Dil Bilimi Araştırmaları Enstitüsü üyesi, Sankt-Petersburg.

*** Halk bilimi araştırmacısı, Hacettepe Üniversitesi THB doktora öğrencisi. atilla_bagci@hotmail.com

Arnavut dilinde Türkizmin¹ (Türklük, Türkçe) sözcük bilimsel etkilerinin araştırılması elle tutulur sonuçlar vermektedir. Asırlar boyunca Osmanlı hâkimiyeti altında olan Arnavutların diline girmiş olan Türkçe sözcüklerin temel kitlesi araştırılmış (Dizdari 2005), fonetik ve morfolojik olarak Arnavutçaya uyarlanmaları da irdelenmiştir. (Boretzky 1975; Kaleshi 1970) Arnavut dilinde, özellikle sözlü halk yaratıcılığında Türkçenin etkisi ayrı bir önem ve dikkat gerektirmektedir. Kahramanlık destancılığı gibi yüksek folklor türlerinin araştırılması, bir yandan halk şiirinin temel karakterini izah etmeye yararırken, diğer yandan masallar, muhtelif türdeki bilmece ve hikâyeler bir dereceye kadar halkın konuşma dilinin özelliklerini tespit etmeye imkân tanımaktadır.

Arnavutluk destanları “Muyo ve Halil”, iki kardeşin ve onların otuz bahadırın oluştuğu arkadaşlarının (çete) kahramanlıklarını anlatır. Bu destan Arnavutluk’un tamamında değil, sadece kuzey bölgesinde ve Kosova’da geçer. Arnavutluk destancılığında eski Arnavutluk destan geleneğinin değişik sosyal ve tarihsel şartlarda gelişmesiyle ilgili bazı epik katmanlar vardır. Zaman bakımından en sonuncusu olan oryantal katman Osmanlı hâkimiyeti sonrasında Arnavutların yeni dinin etkisiyle yaşam tarzı ve kültürel değerlerinde oluşmuştur.

Ulusal Arnavutluk araştırmalarında son yıllarda folklorun belirli türlerinde sözlüklerin oluşmasına bağlı olarak aktif bir gelişme görülmektedir. Bu çalışmanın yazarı tarafından incelenmiş olan Arnavutluk destancılığında kullanılan Türkçenin bazı karakteristik değerleri Arnavutluk destancılığı sözlüğü oluşturmak için hazırlık evresi olarak görülmektedir. Buradaki veriler mutlaka ilave değerlendirmelere tabi tutulmalıdır. Bazı hâllerde destan diline ait sözcük bilimsel öğeler sözlüklerde “konuşma-şiir” dili notuyla yer almaktadır. Diğer hâllerde ise daha az kullanılmakta olan şu veya bu leksikolojik ifadeler sadece folklor açısından değil, bir taraftan Arnavutçanın sistemi, diğer taraftan Arnavutçanın diyalektleri bağlamında açıklamalar gerektirmektedir.

Arnavutluk Folkloru’nun (Dizdari 1966) 2. cildinde yer alan manzum destan metinleri analiz için materyal oluşturmuştur. Ciltte 102 manzum (19539 mısralık) eserde 400’den fazla Türkçe alıntı tespit edilmiştir. (Dizdari 2005) Çok sayıdaki bu alıntı unsurlar yapı ve içerik bakımından fevkalade farklıdır. Destan metinlerindeki Türklüğe ve Türk diline ait unsurlar şu şekilde gruplanabilir:

Askerî-dostluk: (Desnitskaya 1987)

1) **Bogatır/bahadır:** *agë* “aga/ağa, arkadaşı, silah arkadaşı”, *bylykbashe* “yüzlük”;

2) **Bogatır/bahadır atı:** *at* “binek atı”, *gjog* “bahadır atı”, *dori* “doru at”, *zengji* “üzengi”, *dizgina* “dizgin” vd.;

1 Makalenin orijinalinde “Türkizm” terimi kullanılmıştır. Ben bu terim yerine ana başlık haricinde “Türkçe, Türklük” terimlerini kullanmayı daha doğru buldum. (Çevirenin notu)

3) **Düello:** *mejdan* “düello, boy ölçüşme; mücadele ve düello yeri”, *topuz* “topuz, sopa”, *mizdrak* “mızrak” vd. Bu sözlük alıntıları yaklaşık 40 kadardır.

Yerleşim yeri, giyim, araç gereç, ticaret ve eğlence:

1) **Şehir:** *shehër* “şehir”, *kasaba* “kasaba”, *saraj* “saray”, *sokak* “sokak” vd.;

2) **Mesken:** *kulla* “kule, kule-ev”, *beden* “kale duvarı veya kulenin üst kısmı”, *odë* “oda”, *penxhere* “pencere” vd.;

3) **Mutfak:** *kafë* “kahve”, *sheqer* “şeker”, *raki* “rakı, üzüm votkası”, *qyp* “kil kap”, *tas* “kase, fincan”, *tepsi* “tepsi”, *ibrik* “güğüm, ibrik” vd.;

4) **Giyim:** *dallam* “çuhadan uzun giysi, kaftan”, *dimitë* “dizlere doğru daralan geniş kadın pantolonu” *jelek* “yelek”, *xhamadan* “yelek çeşidi”, *çizme* “çizme” vd.;

5) **Ev araç gereçleri:** *çarçaf* “çarşaf”, *çibuk* “çubuk, boru”, *dyrbi* “tek dürbün”, *ilca* “ilaç”, *jorgan* “yorgan”, *minder* “minder”, *sofër* “sofra, alçak masa”, *shilte* “şilte”, *tel* “tel”, *xham* “cam”, *xhevahir* “mücevher, çok değerli” vd.;

6) **Finans ve ticaret:** *pare* “para”, *pazar* “pazar”, *mall* “mal”, *borxh* “borç”, *hesap* “hesap”, *çarshi* “çarşı, ticaret yeri”, *bakshish* “bahşiş”, *badihava* “bedava, hediye”, *kusur* “para üstü, küsurat”, *veresi* “veresiye”, *okë* “okka (tartı ölçüsü)”, *pash* “uzunluk ölçüsü” vd.;

7) **Eğlence:** *dajre* “tef”, *düzen* “müzikli bayram, çalgı akordu”, *tamur* “tambur”, *lahutë* “lahuta, tek telli müzik aleti”, *sharki* “telli müzik aleti”. Bu grupta 100’den fazla sözcük tespit edilmektedir.

Soyut kavramlar:

1) **Soyut kavram:** *adet* “âdet, gelenek”, *kanun* “kanun, kural”, *kismet* “kismet, kader”, *baht* “kader, şans, başarı”, *erz* “şeref”, *ymër* “ömür” vd.;

2) **Zaman kavramı:** *aksham* “akşam”, *behar* “yaz mevsimi”, *sabah* “sabah”, *sahat* “saat”;

3) **Psikolojik durum, eylem ve his:** *gazep* “kin”, *dert* “dert, keder”, *inat* “kızgınlık, kötülük, gücenme”, *qeif* “mutluluk, keyif, arzu”, *rahat* “rahat, sükunet”, *merak* “merak, telaş, tedirginlik”, *siklet* “ağırılık, hüznün”, *sherr* “küsülük”, *shënllik* “mutluluk, neşe” vd.;

4) **İnsan İlişkileri:** *amanet* “öğüt, nasihat”, *emer* “emir, talimat”, *haber* “haber”, *hyqmet* “iktidar, yönetim”, *izë* “izin” *rixha* “rica”, *sevap* “iyi iş, mükâfat”, *xhevap* “cevap”, *llaf* “kelime”, *muhabet* “muhabbet, sohbet”, *hal-lall* “memnuniyet”, *haram* “yasak, izin verilmeyen”, *hysmet* “hizmet, bakım” vd. Bu grupta yaklaşık 60 kadar alıntı vardır.

İnsan:

1) **Sosyal planda:** *yabanxhi* “yabancı, el”, *jaran* “sevdalı, yaren”, *jetim* “yetim”, *jolldash* “yoldaş, arkadaş”, *kojshi* “komşu”, *mysafir* “misafir”, *millet*

“millet”, *halk* “halk, insanlar”, *kadunë* “kadın”, *tevabi* “savaş arkadaşı”, *turk* “Türk”, *tartar* “ulak, kurye” vd.;

2) **İnsan bedenine ait:** *bel* “bel”, *bojë* “boy”, *gjoks* “göğüs”, *jarg* “tükürük”, *gjinaze* “ceset, cenaze”, *dai* “cesur, atılğan”, *qorr* “kör”, sakat “sakat”, *budall* “aptal, budala” vd.;

3) **Akrabalık adları:** *babë* “baba”, *baxhi* “bacı, abla”, *hallë* “hala, babanın kız kardeşi”, *axhë / migjë* “amca, dayı”. Bu grupta yaklaşık 50 alıntı vardır.

Dinî: *avdes* “abdest”, *din* “din, inanç”, *dua* “dua, yalvarma, yakarma”, *giynah* “günah”, *haxhi* “hacı”, *imam* “imam”, *kurban* “kurban”, *ramazan* “ramazan ayı”, *shetit* “şehit”. Yaklaşık 10 alıntı vardır.

İdari, hukuk: *bayrak* “bayrak”, *davë* “dava”, *haps* “hapis”, *haraç* “haraç”, *hudut* “sınır, hudut”, *kadi* “kadı, yargıç”, *sulltan* “sultan”, *vali* “vali, vilayet başkanı”, *vezir* “vezir”, *zindan* “zindan” vd. Bu grupta yaklaşık 15 alıntı vardır.

Aşağıdaki grupta verilen kelimeler şarkı metinlerinde oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Burada ünlem ifade eden selamlama sözcükleri vardır: *aferim* “aferin, harika, bravo”, *aman* “ay, lütfen, rica ederim, yalvarıyorum”, *hajt hajde* “hayda, haydi, tamam, olsun”, *hiç* “hiçbir, hiç”, *ishalla* “inşallah”, *jalla* “vallaha, kesin”, *hoshgjelden* “hoş geldin”, *medet* “acı, keder”, *bash* “kesin, aynen”, *kollaj* “kolay, basit”, *sall* “ancak, sadece”, *selam* “selam, merhaba”, *shyqyr* “Allah’a şükür, ne güzel”, *tybe* “tövbe”, *yrysh* “çıkış, hamle, hücum, saldırı”, *durr* “dur” vd. Bu grupta yaklaşık 40 kadar sözlüksel öge tespit edilmiştir.

Burada verilen alıntılar nispeten analiz edilmiştir. Folklor metinlerinde bu alıntılarının yeri ve değerini tayin etmek için onların folklor içi ve folklor dışı kullanımları analiz edilmelidir. Arnavutçaya Türkçenin öylesine büyük etkisi olmuştur ki, aynı anlamı karşılayan paralel sözcükler dahi oluşmuştur. Örneğin: *zaman*: kohë ve vakt, *saat*: orë ve sahat, *sabah*: mængjes i sabah, *akşam*: mbrëmhe ve akşam, *yaz*: verë ve behar, *dakika*: minutë ve deşik. Dilde, aynı şekilde destancılık dilinde kullanım tercihi yapılırken daha ziyade ikinci sözcükler, yani Türkçe alıntılar tercih edilmiştir. Peki bu nasıl açıklanabilir? Buradaki semantik, stilistik veya diğer belirleyici faktörler nelerdir? Bu sorunun cevabını vermek için değişik edebî türlere ait eserlerin ve aynı şekilde folklor türlerinin de değişik metinlerindeki söz konusu sözcüklerin fonksiyonlarının araştırılması gereklidir. Günlük konuşma dilinde var olan Türkçe alıntılarının da fonksiyonlarının araştırılması, analiz edilmesi gereklidir.

Türk kültürü ve dilinin Arnavut kahramanlık destanı dilindeki etkisinin araştırılmasını bu makalede **askerî-dostluk** konusu grubuyla sınırlıyoruz.

Destan kahramanı, yani bahadırı ifade eden sözcükler: Arnavutluk destancılığında destan kahramanını karşılamak için üç sözcük kullanılır: **trim** “yiğit,

cesur adam (arkaik)”, **agë** “aga/ ağa” (Türkçe) ve **kreshnik**² (Slavca) “yiğit, bahadır”. Esas olarak üçüncü sözcük destan diline aittir. Bu sözcüğün birinci ve gerçek anlamı destan kahramanını ifade eder; ikinci, yani mecazi anlamı ise yüksek katman dili için karakteristiktir. Bu sözcük kahramanlık destanlarının bütün çağları içinde isim olarak kullanılır: *Cikli i kreshnikëve* (Kahramanlar devri). Bu sözcüklerin ilk ikisi ise birbirlerine paralel ve eş anlamlı olarak kullanılmaktadır:

Tridhetë agët në kuvend janë bashkue, / Ç'kanë qitë trimat e bisedojshin, / shoqishojt trimat ju livdojshin (No: 71, 3-5: Otuz ağa sohbet meclisinde toplandı / Cesur adamlar sohbet etti ve söz söyledi / cesur adamlar birbirlerini övdüler); *Kalon nata e e shtundja m'ki' ardhë, / t'tanë agajt n'shpi t'Mujit prap janë ba bashkë, / janë veshë trimat e janë shtërngue, / n'maje t'bjeshkës tu vorri i Halilit kanë shkue* (No: 35, 111–114: Gece oldu ve cumartesi geldi / bütün ağalar Muyo'nun evinde tekrar toplandılar / yiğitler giyindiler ve kuşandılar / dağlık meranın zirvesinde Halil'in mezarına gittiler).

Trim sözcüğünün kahramanı ve onun yüksek edebî üslubunu ifade etmek için kullanılması (260 defa kullanım) semantik olarak kolayca anlaşılmaktadır: Bahadır güçlü ve korkusuz olmak zorundadır. Arnavutların zihniyet ve düşüncesinde özel savaşçı kültü vardır: *Ancak güçlü ve korkusuz savaşçılar gerçek erkek sayılırlar*. Arnavut kadınları oğullarını **trim** (yiğit, cesur adam) biçiminde adlandırır. Destanlarda *trimni* “yürekli ve cesur” denir; kahramanın yiğitlikleri, kahramanın konuşması bunu anlatır:

Po bajnë llaf për gjog e shpatë, / po bajnë llaf për trimni e për lufta (No: 26, 22–23: Konuşma at ve kılıç üzerinedir / sohbet, cesaret, savaş ve yiğitlik üzerinedir); *...po livdojnë atllarët me shalë, / po livdojnë trimninë qi kanë ba* (No: 66, 7–8: «... eyerli atlarını överler / yaptıkları kahramanlığı överler).

Türkçe “aga/ağa” sözcüğü fonetik olarak iki farklı şekilde Arnavutçaya geçmiştir: Tosk (Güneyli Arnavutlar) ağzında son hecesi vurgulu (*oxsyton*) şekilde ve Geg (Kuzeyli Arnavutlar) ağzında ise ilk hecesi vurgulu (*paroxyton*) şekilde. Tosk ağzındaki **aga (agai)** günümüz umumi Balkan edebiyatında eski ve tarihî anlamını da taşır:

- 1) Arnavutluk'ta savaş öncesi dönemdeki ekonomik sistemde toprak mülkiyeti olan kişi;
- 2) Türk ordusunda (Osmanlı Devleti Dönemi'nde) bir subaylık rütbesi;
- 3) Arnavutluk'ta savaş öncesi dönemdeki mülkiyete sahip zengin insanın saygı sıfatı;
- 4) Bahadırın savaşçı arkadaşı, yoldaşı. Günümüzde bu ifade biraz ironik biçimde olumsuz karakter için kullanılmaktadır.

2 Kreshnik: Sırpça-Hırvatça “krajina” kıyı, sınır bölgesi anlamına gelen addan “krajışik”, yani “sınırlarda yaşayanlar” anlamında türemiştir. Kahramanlık destanlarında ise “kahraman, bahadır”ı ifade etmektedir. (Popova 1974: 85, 86)

Geg ağzı için **agë** (belirgin şekli–aga) diğer anlamlarının yanında cesaret, bahadırın silah arkadaşı (kahramanlık destancılığında) anlamlarını taşır. Sözcüğün XVII-XVIII. yüzyıllarda Türk dilinde taşıdığı anlamıyla Arnavut diline geçtiği açıktır. Destanda bahadırın başarıları övülmekte ve anlatılmaktadır, buradan bahse konu sözcüğün “hayranlık doğuracak bir atmosfer” oluşturulması için kullanıldığı tahmin edilebilir. **Agë** sözcüğünün diğer folklor türlerinde de kullanıldığı örnekler, bu tezin doğruluğuna delil oluşturmaktadırlar. Örneğin, Kosova sınırları içinde derlenen düğün şarkıları metinlerinde:

Nëpër therra, nëpër dushk, / Vasfi agë po i çon treçin krush (J.re, 1966: 1041: Çalılıktan, meşelikten / Vasfi-aga üç yüz arkadaşını gönderir); *Hypa përmë kodër, rashë përmë vneshtë, / kojken Femi agës s'un e mora vesh* (J.re, 1966: 1041: Çıktım tepeye, indim bağa / Femi-Aga nerede anlayamadım).

Burada kullanılan *agë* “bahadır, yiğit” anlamında kullanılmamıştır, şahıs adını güçlendirmek, adı geçen kişinin adına saygı katan bir ifade olarak kullanılmıştır: “Genç Prens”, “Bay İvan”, “Genç Prenses”, “Prens sofrası” gibi.

Araştırmacılar aynı alıntının Kuzey Arnavutluk’ta toprak sahibi olan fakat bey ve efendi seviyesine ulaşamamış zengin köylü için kullanıldığını tespit etmektedirler. (Dizdari 2005)

Çabey de *agë* sıfatının cahil toprak sahipleri için kullanıldığına işaret etmektedir. (Çabey 1987) Böylece folklor, Geg ağzında var olan *agë* alışkanlığı/geleneğinin varlığını yansıtmaktadır.

Destanda *agë* sözcüğü semantik olarak özel isimlerle kullanılmaktadır: Dizdar Osman Aga, Halil Aga i ri, Sokol Halil Aga, Ali Aga i ri (Genç Ali Ağa), Derli Mehmet Aga, Siran Ali Aga. Bazen de isimler tek olarak kullanılır. “Filiske Filiskama” şarkısında Halil tek olarak kullanılmıştır (10 kez kullanılmış) ve Sokol (e) Halil (11 kez kullanılmıştır), bir kez de Sokol Halil Aga, Halil Aga i gjatë (Uzun Halil Ağa), Halil Agë Jutbine şeklinde kullanılmıştır.

Agë sözcüğü Arnavutçada, aynı şekilde kahramanlık destan geleneğinde özel isim olarak kabul edilmiştir: Aga Hasan (Age, Ago Aga).

Daha önce ifade edildiği gibi *agë* sözcüğü destanlarda bahadırların, Muyo ve Halil’in silah arkadaşlarını ifade etmek için çok yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bu bağlamda kullanılması şu hususiyetlerle karakterize edilmektedir. Her şeyden önce defalarca “agi”nin, Muyo’nun arkadaşlarını oluşturan askerler olduğunun, onların sayılarının otuz veya üç yüz olduğunun altı çizilmektedir. Bazı eserler bu giriş formeli ile başlamaktadır:

Tridhetë agë, tha, bashkë janë ba, / e e kanë ndezë zjarmin n’ledinë, / kanëmarrë pijen e po pijnë (No: 18, 1–3: Otuz aga, dedi, toplandı / alanda ateş yaktılar / içki aldılar ve içtiler); *Erë emadhe n’Jutbinë kenka çue, / pluhun i madh, si re, tek asht pshtjellue. / Kahm’janë nisë sot treqind agallarë? Ku po dalin kta me treqind atllarë?* (No: 24,3-6: Güçlü rüzgâr Yütbina’ya yükseldi /

bulut gibi bir toz yükseldi. / Bugün üç yüz aga nereye gitti? Onlar üç yüz atla nereye çıkıyorlar?).

Aga “savaşçı, savaş sanatını bilen insan”, onların sosyal statüsünü yansıtır. Muyo tehlikeden kendi ağalarını haberdar eder, onlar, tehlike sinyalini alınca hemen ona gelirler. Muyo, Halil’den ister:

Del nji herë kundruell Jutbinet, / lshojau zanin tridhetë agve t’vinë, / se nasot duem me çetue! (No: 6, 11–13: Bir kez Yütbina’ya karşı çık / gelmeleri için otuz agalara ses ver / zira biz bugün ekip (çete) olacağız!). Halil güçlü bir nida verdi: *Pak vonojnë, shumës’kanë vonue, / tridhetë agët tu dera u kanë ardhë!* (No: 6, 27–28: Biraz ağırdan aldılar, çok gecikmediler / otuz aga onların kapısına geldi! Başka bir yerde Muyo kendi adamlarını toplar: *M’paska hypë n’beden të kullës, / ma ka shprazë ai pushkën habertare, / m’i ka mbledh agajt e Jutbinës* (No: 28, 12–17: “Kulla duvarına çıktı / sinyal silahını ateşledi / Yütbina ağalarını topladı); *Tash po dal e i mbledh tridhetë agët e mij* (No: 2, 106: Şimdi gideceğim ve otuz ağamı toplayacağım).

Agalara yardım ve savunma için başvururlar. İşte deniz ucubesi, ihtiyarı düelloya çağırıyor. Kız ise babasına tavsiyede bulunuyor:

Aspak, babë, ti dert mos ki. / Kur t’dalë drita, ajo dalë e bardhl, / ke mu veshë, babë, ke m’u mbathë, / përr me ra n’agaj t’Jutbinës, / agajt s’i’lanë, jo me u koritë (No: 10, 21–25: Hiç derdin olmasın baba / Şafak talihle aydınlanır, / baba sen giyin, kuşan / Yütbina’nın ağaları vurmak için / ağalar sana engel olur).

Bir başka şarkıda tek başına kalan *Başo Yona shkja* otlakta ele geçirilir. İhtiyar bu belayı düşünür:

Po un te agajt pse s’jam tue dalë, / hallin agvet nji herë me jau kja? (No: 19, 10–11: Niçin ben agalara gitmiyorum, / derdimi anlatmaya). Daha sonra agalara isteğini iletir: *Kur i ri un kam kanë, / shpeshherë gjaqet ju agvet jau kam marrë; / përr në mujshi bjeshkët me m’i xjerrë, / due me u dhanë shtatqind orum të verdhë* (No: 19, 38–41: Ben genç iken, / çok kereler sizin için öğ aldım, ağa’lar / eğer beni otlığa geri döndürürseniz, / sizlere yedi yüz altın veririm).

Şarkı/destan metinlerinde otuz aga/ağası olan başka çetelerin de varlığına işaretler vardır. İşte Muyo’nun kendi arkadaşlarıyla gidişi anlatılıyor:

Aty ndeshen n’Dizdar Osman Agën, / tridhetë agë me vedi i kishte pasë (No: 6, 35–36: İşte Osman Dizdar ile karşılaşıyorlar / otuz tane aga’ya sahip).

Aşırı istek ve arzu kaygısı Dizdar Osman Aga’yı Muyo’dan ayrılmaya zorluyor (bazı şarkılarda ise kahramanın amcası/dayısıdır):

Le t’m’vrasë zoti, Gjeto Basho Muji, / dy çetësh jemi e dyzaz po çetojmë! (No: 6, 129–130: Tanrı beni yok etsin, Çete Başı Muyo / bizim iki çetemiz ve ikimiz çetelik yapacağız). Sonuçta Dizdar’ın çetesi gidiyor, Muyo ise ...*kish mbetë ... me tridhetë të vet* (No: 6, 185: “...kaldı... otuz arkadaşıyla).

Zor bir anda Halil iyi bir çete toplamak ister:

Dajen e vet ka marrë me tridhetë agë, / armatisë e trimat mirë shtërngue (45, 172–173: Dayısını otuz adamıyla aldı, / silahlı ve çok iyi donanımlı yiğitleriyle).

Böylece, Muyo'nun silah arkadaşları, dostları olan ağalar, yiğitlikleri, cesaretleri, güçlülükleriyle karakterize edilmektedirler. Bundan dolayı da bir şarkı çerçevesinde onlar *trim* “yiğit, kahraman, babayiğit”, *burrë* “erkek”, *kreshnik* “bahadır, yiğit” kelimeleriyle karşılanmaktadır, bundan dolayı Muyo onlara arkadaşları ve kardeşleri olarak başvuruyor:

Nëm'ndigjoshi, more shokët e mij (No: 18, 15: Arkadaşlarım beni anlıyor musunuz?); *A merrni veshit, o tridhetë shokë vllazën!* (No: 64, 14: Dinleyin arkadaşlarım, kardeşlerim) *Mirë se vini, burrat e Jutbinës!* (No: 6, 30: Hoş geldiniz Yütbina'nın erkekleri).

Destancılıkta kahramanları ifade etmek için kullanılan sözcüklerin semantiğine bakılarak anlamı kısaca şöyle izah edilir: Bütün ağalar hiç şüphesiz cesur, yiğit erkeklerdir, ancak her erkek cesur ve yiğit ağalar değildir.

Agë sözcüğünün bir kullanılış anına daha dikkat çekelim. Olayların tasvir edildiği, Muyo ve otuz arkadaşının olduğu Yütbina Köyü, destanın geçtiği merkez noktadır. Bununla *agë* kelimesine unvan seçimi açıklanmaktadır: *agët e Jutbinës* “Yütbina'nın ağaları”. Bu kelime birleşimi defaten diğer kreşniklere (aynı şekilde hasmına) karşı da kullanılır:

A m'ndigioni 'i herë, agët e Jutbinës, / pa vesvese natën me e kalue! (No: 6, 207–208: Beni dinleyin Yütbina'nın ağaları, / tasasız geçirin (bu) geceyi!); *Ndalu 'i herë, ju agajt e Jutbinës, / sot ta njifni Sminaliqe Savin, / kush asht burrë n'mejdan me m'dalë!* (No: 25, 297–299: Dinleyin beni, siz, Yütbina'nın ağaları, / bugün siz, Sminaliça Sava'yı tanıyacaksınız / bana meydan okuyacak erkek var mıdır?).

Agë sözcüğü destan dilinin *trim* ve *kreshnik* sözcükleri gibi en temel sözcüğüdür. *Agë* sözcüğünün Arnavut destancılığının anahtar kelimelerinden biri olduğu açıkça görülmektedir. Kahramanlık destanları halk arasında bu adlarla bilinmektedir: *kangë (këjkë) trimash, kreshnikësh, afajsh të Jutbinës* “babayiğitler, kreşnikler, Yütbina aga şarkıları.”

Başkahramanı karşılayan sözcükler: Çetobash ve Bylykbash (Çetebaşı ve Bölükbaşı).

Agë sözcüğünün Arnavut destancılığında bahadırların en güçlü ve deneysel olan başkahraman Muyo'ya uygun olarak kullanıldığına rastlanmaz:

I pari çete Muji m'asht, / zanat çetën po ma ka, / pllambë për pllambë Krajlinë ma njef, / pa te n'çetë nuk kem'shka bajmë, / me te n'çetë nuk kanë shka na bajnë (No: 24, 26–30: Müfrezede birinci – Muyo, / onun zanaatı müfrezede olmak, / o, krallıkta her yeri karış karış bilir / onsuz müfrezede bir şey

yapamayız, / onunla müfrezede bize hiçbir şey yapamazlar).

Muyo birinci sıradadır, çünkü onun “resmî statüsü” de fevkalade yüksektir: müfrezenin reisidir, onun daimi unvanı—*Gjeto Basho Muji* (fonetik varyantı: *Qetobash Muja, Çeto basha Muji*) ve (nadiren) *Bylykbashe Mujo*’dur.

Burada *bash* epiteti görülmektedir. Sözcük Türkçedir: *başın* “kafa, tane, başlangıç, zirve, akıl, baş, başkan, yaşlı” manaları vardır. Arnavutçaya bu sözcük sadece anlam değişmesiyle geçmiştir: baş, başkan, lider, yaşlı, ayrıca “ilk, en iyi” anlamları da kullanılır. Destanda bu söz çete lideri Muyo ismini işaret etmektedir; başkahramanın bu karakteristiği, bazı tam metinlerde özel olarak vurgulanmaktadır: Zana³ ile çarpışmasında Muyo onu öldürür, hiddet ve infalden eylemini şöyle açıklar:

Pasha nji zot qi shpirtin ma ka dhanë, / qashtu zana mos me pasë ba, / kurr unë shpirtin nuk ja kische marrë. / Por u ka dashtë ajo zana me u mendue, / qi mue më thonë Gjeto Basho Muja (No: 90, 172–176: Bana canımı veren Tanrı’ya tapınırım, / eğer Zana böyle yapmasaydı / ben hiçbir zaman onun canını almazdım. / Ama Zana kendisi düşünmeliydi ki / Bana Çetebaşı Muyo derler!).

Bylykbash kelimesi çağdaş sözlükte (Dizdari 1981) “bölük komutanı; toplumsal düzeni sağlayan Osmanlı Ordusu’nda subay” olarak açıklanmaktadır. Osmanlı Dönemi’nde ordunun sipahi ve yeniçeri bölümü “bölük” olarak adlandırılmıştır. “Bölük komutanı” açıklaması için bu ifade terkinde bulunan iki kelimenin köklerinin morfolojik yapısına bakmak gerek: Türkçe bölük “grup, kısım, rota, süvari bölüğü” ve baş “kafa, baştaki, yaşlı” manasına gelmektedir. Tarafımızdan irdelenen kahramanlık destanında ise (Dizdari 1966) “yüzlük”, yani yüz askerden oluşan askerî grubun komutanı “bölükbaşı, kıdemli” kelimesiyle açıklanmaktadır. Başka açıklama daha mevcuttur.

Türk dilinde yüz kişilik askerî birliğin yöneticisinin unvanı *yüzbaşı* (“yüz” ve “baş”) kelimesini, Arnavutçada ise *juzbash* (Dizdari 2005: 461) sözcüğü karşılamaktadır. Arnavutça *bylykbash* sözcüğü ise daha yüksek rütbeyi karşılar. Sözcük, bölge, il, ayrı bir yerleşim yerinin idare makamını ve unvanını da karşılar. Örneğin, *bylykbashi i Shllakut, i Këlmendit, i Postribës* “Şlaka, Kelmendi, Postrinpa bölgesi bölükbaşı.” (Dizdari 2005: 131)

Bahse konu destanlar doğrudan tarihî bilgi kaynakları olarak görülemezler; *Bylykbashe Muji* adlı Arnavutluk destan kahramanı Yütbina’nın genel valisini tanımlamaz. Benzer sıfatların kullanılması gibi teşvik edici motifler olmalıdır. Böyle yüksek sosyal statüde olan bir destan kahramanın hasmı da yine yüksek, elit tabakaya mensup olacaktır; örneğin, komşu krallığın kraliyet sarayına mensuptur. Böyle örnekler mevcuttur. Muyo nişan gezisine katılır ve kralın kızını nişanlısı olarak götürür:

3 Zana: Arnavutluk mitolojisinde hem olumlu hem de olumsuz şekilde ortaya çıkan kadın kişilik.

Sa mirë krushqit janë shtërngue, / qaj ma i pari Bylykbashe Muji, / krah përkrah me t'binë e krajlit (No: 9, 369–371: Ne güzel dünürler kuşandı, / ilk başta Bölükbaşı Muyo, / kral kızıyla omuz omuza).

Bylykbashe Muji adındaki kişinin yüksek statüsünü gösteren dolaylı işaretleri, Muyo ve kral kızı arasındaki şu diyalogda da görmek mümkün:

- *Çile deren, çikës te i paska thanë. /-Hiqmu deret, Mujit te i paska thanë, / tash me kenë aj Bylykbasho Muji, / deren e kullës nuk ja çili. /-Un pra jam Bylykbasho Muji.* (No: 69, 32–36) Kapıyı aç, dedi kıza. / Kapıdan çekil dedi kız, Muyo'ya, / Evet, o Bölükbaşı Muyo olsa bile, / kulenin kapısını ben ona açmayacağım. / -Yahu, ben bölükbaşı Muyo).

Gjeto Basho Muji ve *Bylykbashe Muji* çoğunlukla sinonim olarak kullanılırlar. İşte iki bahadırın istediği nişanlı kız hakkındaki karmaşık bir dava ile ilgili kadıya ait (hâkim) düşünce:

...*me m'ja qitë nusen Zuke Bajraktarit, / po ma preke Gjeto Basho Muji; / me m'ja qitë Mujit Bylykbash, / paj, po e pret Zuke Bajraktari* (No: 18, 177–180: ...eğer kızı Zuk Bayraktar'a verirsem, / Çete başı Muyo bana zarar verir; / eğer kızımı bölükbaşı Muyo'ya verirsem / heyhat, o zaman Zuk Bayraktar keser).

Bu durumda iki defa Muyo adı geçer: *Çeto Baş*, daha sonra *Bölükbaşı* olarak. Burada sanatsal üslub olarak aynı ifadenin iki kere tekrarlanmaması gözetilmiştir. Destanda *Bylykbashe* sözcüğünün kullanılmasını icracının tercihi belirlemektedir. 117 satırlık (No: 59) eserde *Bylykbashe* sözcüğü 5 kez, analiz edilen 19539 mısradan müteşekkil eserde 22 kez kullanılmıştır.

Bahadır atı: Arnavut diline “at” ile ilgili olarak girmiş onlarca Doğu'ya ait unsur tespit edilmiştir. Atların renkleri, fonksiyonları, cinsleri, koşum gereçlerinin adları ve atın yürüyüş şekilleri gibi.

Destanlarda 20'den fazla sözcük grubu tespit edilmiştir. Destanlarda bu sözcük bilimsel kullanımlar fevkalade farklıdır: *gjog* “ak renkli at”dan, *kashagit* “atı kaşağılamak”a kadar.

Atların renkleri:⁴ Destan dilinde atların rengini karşılayan dört sözcük mevcuttur: *dori* “doru tay”, Türkçe *doru*’dan, *gjok* “ak donlu at”, Türkçe *gök* “gök, mavi” (destanda çoğunlukla *gjog* şeklindedir), *pullali* “benekli”, Türkçe *pullu*’dan “benekli, pullu, lekeli”, *sharan* “sağrısında veya alnında siyah benekler veya lekeler olan at”, bu sözcük Sırpça-Hırvatça *şara* “alacalı” sözcüğünden geçmiştir. Fasmer, Slav dillerindeki *sar* “kır, boz” kökeniyle olan sözcüğün erken dönemde Türkçeden alınmış sözcük grubuna ait kabul etmektedir. (Fasmer 1987)

Bahse konu dört sözcükten *gjog* Arnavut destancılığında fevkalade önemli yere sahiptir. *Gjog* sözcüğünün 500 defa ve hatta daha fazla kullanıldığını,

4 Türk kahramanlık destanlarında yer alan atların renkleri hakkında Dmitriy Funk'un geniş bir araştırma makalesi yayımlamıştır: (*Enformasyon Bülteni* 2003/1). (Çevirenin notu)

dori–40’tan biraz fazla, *pullali* ve *sharan*’ın ise daha nadir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. Manzum metinler gösteriyor ki, *gjog* kelimesinin semantiği folklor dilinde belirli değişimlere uğramıştır: Bu sözcük belirli at rengini değil, sadece bahadırın atının genel destansal adını karşılamaktadır (detay için bk. Jurga 2007). *Gjog* sözcüğünün yanında *bardhë* “ak” sözcüğünün olması da bu duruma delil oluşturmaktadır:

Bjerma, nanë, qat shpatë të babës, / qitma, nanë, qat gjog të bardhë (No: 57, 21–22: Anacığım, babamın kılıcını getir / o gök/ak atı çıkar).

Bahse konu sözcüğün semantik çıkış anlamı olan ak rengi (parlak, gök rengi) kaybedişine ve belirleyici başka renkler kazandığını gösteren bir örnek daha vereceğiz:

Hinglloi gjogu, bumbulloi tanë logu. / Kaq të bukur zoti ma kisht falë! / Shtati i tij të tanë roga-roga, / rogat ishin bardh’e kuq e zi, / porsi lulet kur po çilin n’vrrri (No:24, 40–44: At kişnedi, bütün alan güreledi / Tanrı bu güzel şeyi bana bahsetmiştir! / Derisi bütün benekli / lekeleri ak, kırmızı ve siyah, / açmış çiçekler gibi).

İncelenen materyalde yine aynı kökten türemiş başka bir sözcük daha görülmektedir: *gjogat*. Arnavutça sözlüklerde hiçbir yerde tespit edilememiştir, belki de sadece destan diline ait bir sözcüktür. Manzum metinlerinde kullanıldığı nadir durumlarda *gjog* ile kıyaslandığında, onların birlikte kullanılmasına delil oluşturacak özel herhangi bir özellik tespit edilememektedir:

Vrap të madh gjogatit i ka dhanë, / tym e mjegull gjogun e ka bamë (No: 48, 238–239: Hızlı koşması için mahmuzladığı at / at tozu dumana kattı).

Arnavutça kelimenin morfolojik yapısı, Türk halklarının destanlarında bahadır atlarının adlarını veren, atların rengini karşılayan sayısız Türkçe adları çağrıştırmaktadır: *Dor-at*, *ger-at* vd. gibi. Çağdaş Türk dilinde *gök at* “kır donlu at” şekliyle görülür, o zaman *doru at* adı böyle bir şekilde tespit edilememektedir.

Bu bağlamda *gjogat* adı *gjog+at* adlarının birleşimi olarak incelenebilir, buradaki ikinci ad *at*’ı karşılamaktadır. Ancak böyle bir etimolojik açıklama adilane bir şekilde Arnavutçada değil, Türk dili materyalinde mümkün olur. Arnavutçada ikinci kısmı *at* adı ile olan bir kelime birleşiminin olduğu bilinmemektedir; *gjogat* kelime birleşiminde anlamlı iki kökten oluştuğunu görmek hiç de zor değildir. Arnavutça *gjogat* sözcüğü tarihi için Sırp-Hırvat dili verileri oldukça önem arz etmektedir.

Sırp-Hırvat dilinde incelenen tipte kelime grupları vardır: *hòrat* “kır at”, *dòrat* “doru at”, *alat* “al donlu at”. Atların renklerini karşılayan bu sözcüklerin aynı kökten adlar olduğu burada açıkça görülmektedir, daha sonra bu kelimeler –ast ekiyle türemiş sıfat olmuştur: *horatast* “kır”, *doratast* “koyu-doru at”, *alatast* “al donlu”; aynı şekilde *kulatast* “kula donlu”, Türkçe “kula”, *pu-*

latast “alacalı”, *puli* “benekli, alacalı”, (Türkçe – pullu, benekli), *çilatast* “boz, kır” (Türkçe–çil, kır veya beyaz beneklerle kaplı olan) ile karşılaştırılabilir.

Kuzey Arnavutluk kahramanlık destancılık geleneğinde Arnavutça *gjogat* sözcüğünün varlığı, bir taraftan onun Sırp-Hırvat dilinde varlığını, diğer taraftan da bu sözcüğün Arnavutçaya Sırp-Hırvat dilinden geçmiş kelime olduğunu düşünmeye yöneltmektedir.

Fonksiyonel Vazifelerine Göre Atların Adları:

Destanda bu grupta üç sözcük vardır: *at*, çoğulu *atllarë* “binek atı” Türkçe “at”, çoğulu “atlar” sözcüğünden geçmiştir; bu sözcüğe uygun düşen dişil cins isim olan *atkinë* “binek atı” sözcüğü vardır; bu ad Sırpça *atkinja* “Arap cinsi kısrağ”tır (Çabej 1987); *hergele* “ehlileşmemiş (yabani) at”, Türkçe *hergele* “yabani at, keçi vd. sürüsü: yabani at, yabani keçi vd.”

Bu sözcüklerden *at* “binek atı” kelimesine metinlerde sık rastlanmaktadır (40 kez kullanılmıştır), diğerleri daha az kullanılmıştır. *At* sözcüğünün daha ziyade çoğul olarak kullanılması şu şekilde açıklanır: *gjog* destanda bahadır ile birlikte anılmaktadır, bu bahadırın atıdır ve o kahramanın hasımlarına karşı giderken genellikle *vrač* “karga (siyah) ” veya *sharan* “lekeli” olarak gider. Düelloya katılan şu veya bu atların adlarını birleştirmek ve anlatmak için çoğul hâlde *atllarë* kullanılır; zindandan kurtulması için Gelina’nın bahadıra yardım ettiği metinlerde bunu tespit ediyoruz:

...i kanë zgiedhun dy atllarë të mirë / e u ka hyp atllarve në shpinë, / marrin rrugën natën per mjesnatë, / ngjat Budinës drita i ka çilë (No: 40, 511–514: ... iyisinden iki at seçtiler, / atlara bindiler, / bütün gece yola koyuldular, / Budin yakınlarında şafak söktü).

Ancak *atllarë* benzer şekillerin kullanılması zorunluluk olmayıp aynı anlama sahip kelime seçeneklerinden biridir.

Arnavutluk destan dilinde *hergele* adı ise daha az kullanılır. Bu ad, olağanüstü güzellikte doğan tayı ifade eder. Onun mucizevi doğumunu Muyo rüyasında öğrenir:

Nata â shkue, hana s’ka dalë, / Muji ’i anderr e ki’ andrrue, / andërr paka hargelen tuj pjellë: / ki’ba mazin bardhë si bora, / hyllin n’ballë zoti i ki’falë (No: 9, 1–5: Aysız geçen gecede / Muyo daldığı düşünde / Vahşi kısrağın / Tanrı’nın alınma bir yıldız gibi / kar gibi beyaz bir tay doğduğunu gördü).

Atların Koşum Takımlarının Adları:

Atların koşum takımlarının parçaları manzum destanlarda şu sözcüklerle tasvir edilir: *bilan* “göğüs kayışı”, *dizgjina* “dizgin”, *ullar*, *jullar* “yular”, *yzengji* “üzengi”, *mamuz* “mahmuz”, *kollan* “kement, kolan”, *qostek* “köstek”, *hejbe* “heybe”. Eyerlenmiş atın tasviri, onun güzel koşum takımları, kahramanlık destanının önemli şiirsel yapısını oluştururlar:

Ka nisë nana gjogun me e shilue, / po m'ja ven shalë prej florinit, / e m'ja ven bilanat telatinit, / e m'ja ven frenin prej brishimit (No: 18, 99–102: Anne, atı eyerlemeye başladı, / altın eyerini sırtına koydu / ve telatin⁵ kayışını taktı, / ipek dizgini taktı).

Muyo'nun atı:

...ishte shala prej brishimit, / krejt me gurë prej xhevahirit, / nandë kollanë mademesh ltinit (No: 9, 70-72: eyeri ipekti / bütün taşları mücevher, / telatinden dokuz kemendi).

Bu grupta *dizgina* sözcüğünü ayırt etmek mümkün, şöyle ki, bu sözcük at yürüyüşünü karakterize eden iki fiille birleşmektedir: *lëshoj dizgina* “dizginleri bırakmak” ve *ther me (në) dizgina* “dizgini kasmak”. Dizginin atın gidişini kontrol etmek için kullanıldığını da belirtelim.

Destandaki *lëshoj dizgina* “dizginleri bırakmak” ifadesi at'a serbestlik vermektir, yani “atın dizgini gevşetmek, bırakmak” demektir (Türkçe “dolu-dizgin” ifadesi ile karşılaştırınız). Halil, erkek kardeşini öldürdüklerini öğrendikten sonra;

...dizginat gjogut ja ka lshue / e për gjurmë Mujin e ka ndjekë (No: 19, 196–197: ... atının dizginini bıraktı / ve Muyo'nun peşinden dörtlüğe gitti).

Başka bağlamda ise atın sakin, sessiz adımlarla gitmesine izin verilir:

Prap në shpinë gjogut i ka ra, / në livadh të vet Muji kur ka shkue, / dyzinat në qafë gjogur ja ka lëshue. / Me krye poshtë gjogu asht tuj shkue, / Muji musteqet poshtë i kite varë (No: 70, 192–196: Yeniden atına bindi, / Muyo çayırına vardığı zaman, / atın ağzından dizgini gevşetti. / (Gevşettikten sonra) atın başı aşağı eğildi, / Muyo bıyıklarını aşağı saldı).

Kahramanın atının dizginini gevşetmesi ve bıyıklarını aşağı doğru salması kahramanın üzüntülü durumunu ifade etmek için Arnavut folklorunda oldukça sık kullanılmaktadır:

Musteqet poshtë Alija i ki'te varë, / E dyzginat gjokut ja ka lshue: / vet me veti tue mendue (alıntı: *Dizdari* 2005: 220 – Zâna Popullore” kitabına gönderme: “Ali'nin bıyığı aşağı sarktı / ve atının dizginini gevşetti, / kendi kendine düşünceli bir şekilde).

Yukarıda verilen ikinci kelime terkihi *ther me (në) dizgina* “dizgini hızla kasmak” – Arnavutça *shtrëngoç dizginat* “dizgini kasmak” ifadesine uygundur ve bu kullanım Kuzey Geg ağzına aittir. Buradaki *ther füliz* “kesmek, boğazlamak” anlamına gelmektedir, ifade bir bütün olarak “gemden dolayı atın ağzı yaralanacak kadar dizgini güçlüce çekmek” demektir. Kahraman atın dizginini ya atını durdurmak ya da daha hızlı gitmesi için çeker:

Kur kanë shkue n'nji log të gjanë, / m'i ka ndalë Muja të tanë, / m'ka therë mazin në dezgina (No: 9, 372–374: Geniş alana gittiklerinde / Muyo herkesi

5 Telatin: Bir tür sağlam, yumuşak dana veya öküz derisi. (Çevirenin notu)

durdurdu, / atın dizgini kasti); ...*se Muji meisherë, / me dezgina gjogun ma ther, / për maje avllisë e n'fushë po del* (No: 9, 271-273: ...çünkü Muyo hemen, / dizgini güçlüce kasti, / (gem atın ağzını keser), / avlunun yukarisından alana çıkıyor).

Atın özelliği, ona iyi bakmaktır. Bu tematik grup destan metinlerinde sayıca çok az sözcük ile sunulmuştur. Burada ilk önce *jelë* “yele” (Türkçe – yele) adını sunacağız; *jelë* atın güzelliği için çok önemlidir. *Gerd Elez Alie* şarkısında, onun atının uzun yelesi ve kahramanın kendisinin uzun bıyıkları defalarca anılmaktadır:

...*kishte hypun nji kalit dori, / dorija jelen deri në kopi, / shqyptari mysteget deri n'obluk të shalës* (No:83, 108–110: ...doru bir ata binmişti / doru atın yelesi – tırnaklarına kadar, / Arnavut'un bıyıkları – eyerinin yayına kadar); ...*të më kallxojshe se ç'krahine je, / të më kallxojshe ku t'janë rritë mysteget kaq fort, / të më kallxojshe ku i asht rritë jela e dorisë?* (No: 83, 73–75: söyle bana, hangi bölgedensin, / söyle bana, bıyıklarını nerede böyle uzattın / söyle bana, dorunun yelesi nerede uzadı böyle?).

Yele, yine atın hızlı gidişinde de zikredilmektedir:

Fort kali asht vrâ, / bisht e jelë bashkë i ka ba (No: 86, 256–257: At çok kötü yaralandı / yelesi ve kuyruğu birleşti).

Atın bakımına ait başka kelimeler de mevcuttur. Burada bir meslek söz konusudur: *binxhi* “at binicisi” (Türkçe – *binici*'den), *nallban, nallbanxhi* (nabant; Türkçe – nabant'tan), *surapxhi* “saraççı” (Türkçe – saraç'tan), aynı şekilde gem nesnesi isimler: *kashagi* “kaşağı” (Türkçe – kaşağı, tahta dişli tarak), *kamxhi (k)* “kamçı, kırbaç” (Türkçe – *kırbaç*'dan). Buraya iki sözcük daha alacağız: *terbjët* “eğitme, yetiştirme, ehlileştirme” (Türkçe terbiye'den) ve *timar* “tumar, bakım” (Türkçe – *tumar*'dan, *tumar* etmek):

...*fre e shalë ti me m'i dhanë, / terbjët gjogun si ta baj* (No: 9, 262–263: ...gemi ve eyeri sen bana ver, / atı eğiteceğim); *Duem me shkue, krajlit i ka thanë, / duem me shkue mazin për me e pa, / kam uzdajë se terbjët kam me ta ba* (No: 37, 117–119: Kral'a gitmek istiyorum dedi, / taya bakmak istiyorum / onu ehlilestirebileceğimi ümit ediyorum – burada yedi yıl boyunca kimsenin eyer vuramadığı attan bahsedilmektedir).

Silah ve düello: Bu grupta silah çeşitleri, düello yerleri ve bizzat düelloyu karşılayan sözcükler yer almaktadır. Bahse konu sözcükler arasında silahın detayları ve çeşitleri, özellikle, eskiliğini ifade eden isimler bulunur: *gjilit, xhilit* “mızrak”, *mezdrak, mizdrak* “mızrak, cirit”, *top* “top”, *topuz* “topuz”, *barot* “barut”, *fital* “fital”, *shahi* “top”. Bu eski askeri sözcükler grubuna *urdi* “ordu”, *sylah* “silah asılan deri kemer”, *milli, mellsi* “bıçaklar”, *xhebehane* “cephane, silah deposu”, *shatorre* “çadır”, *devrije* “devriye” sözcükleri de dâhildir.

Destancılık dilinde kendine özgü anlamı ve kullanımı olan *mejdan* “düello alanı” kelimesi de bu gruba dâhildir.

Mejdan kelimesi Arnavut edebiyatında şu anlamlara gelmektedir: 1) Açık alan, meydan; 2) Düello veya mücadele yapılan yer, dövüş alanı. Yan anlamları ise “açık çarpışma, mücadele etmek”tir. Sözlüklerde aynı şekilde tabirler de vardır: *del në mejdan (në shesh)* “sarih, bilinir olmak” (“açık alana çıkmak” ve *e ndau mejdanin (me dikë)* a) “(Birisi ile) düello günü tespit etmek”, b) “Biri ile hesaplaşmak, hukukunu açıklamak”. Türkçe *meydan* şu anlamlara gelir: 1) Meydan, harman; 2) Arena, alan; 3) Zaman, fırsat, vakit. Türk dilinde bu sözcük isim tamlaması hâlinde “açıkça yapmak (yapılmak), tespit etmek (edilmek), ortaya çıkmak”, “okumak” fiili ile birlikte kullanıldığında ise “çağırarak, seslenmek” demektir ve “dövüşe, mücadeleye, kapışmaya çağırarak; meydan okumak” anlamındadır.

Arnavut destan dilinde *mejdan* sözcüğü, öncelikle “düello, savaş, teke tek vuruşma” anlamındadır. Bu da her şeyden önce *pushë të mejdanit* “savaş meydanı” kelime birleşimine sıkça rastlandığına işaret etmektedir:

Ti qi je Krale Kapidani, / kur ta bajnë zoti sabahin, / kie me dalë në pushë të mejdanit, / me u ndeshë në Mujën e Ali Bajraktarin (No:94, 52–55: Senki Kral Kapidanisin / Tanrı sabaha erdirdiğinde savaş meydanına çıkalım / savaş meydanına çık / Muyo ve Ali Bayraktar ile çarpışmaya); *E m'kanë dalë në pushë të mejdanit, / me mizdrakë kanë nisë e po luftojnë* (No: 25, 330–331: Ve savaş meydanına çıktılar / mızraklarla dövüşmeye başladılar.)

Mejdan sözcüğü yalın hâlde yer aldığı kelime birleşiminde “savaş için belirlenmiş” anlamını haizdir: *shpatat e mejdanit* “savaş kılıçları”, *armet e mejdanit* “savaş silahları”, *sabet e mejdanit* “savaş kılıçları”, *petkat e mejdanit* “savaş giysileri (harfiyen – savaş için zırh). Ancak daha çok *gjogu i mejdanit* “savaş atı” kelime grubuyla daha sık karşılaşmak mümkün idi:

Ma shilon gjogun e mejdanit (No: 74, 160: Savaş atını eyerlemek); ... *pozdrypë prej gjogut t'mejdanit* (No: 17, 42: ...savaş atından inmek); *Çou, Halil, kryt mos e zosh, / na i shtërngo gjogat e mejdanit* (No: 19, 145–146: Kalk, Halil, başları getirtme / bize savaş atları donatin).

Mejdan’ın isim tamlaması kullanılışında daimi epitet fonksiyonu şu şekildedir:

Ditë e bukur, Ago, ka qillue, / a i lodrojmë na gjogat e mejdanit? (No: 48, 8–9: “Güzel bir gün doğdu / savaş atlarını oynatalım mı?).

Destan metinlerinde *mejdan* sözcüğünün, *dal* “çıkmak” sözcüğü ile kullanıldığı terkipler çok sık olarak görülür. Ancak sözlükte yer alan *në mejdan* (meydanda, ortada) “(bir şey) açık, görünür olmak” anlamı, destan dilinde farklı anlam taşır. Onun öznesi hasmı ile düelloya çıkan bahadırıdır (veya

başka bir kişilik), bundan dolayı destanda bu tip kelime grubunda her zaman ismin “yönelme hâlinde”dir, hasmı adlandıran vasıtalı tamlamayı haizdir:

Kush â burrë n’mejdān me m’dalë! (No: 25, 271: Benimle (burada) düelloya çıkacak erkek kim?); *Hajt, Bani, çou n’mejdān muepër me m’dalë* (No: 15, 184–185: Haydi kalkın, benimle düelloya çıkın); *Plakë e mbetë, Mujo, un jam, /s’jam i zoti me i dalë kuj në mejdan* (No: 19, 75–76: Muyo, ben tek kaldım, / ben kimse ile dövüşe çıkamayacağım); *Para del djali jabanxhi, / donn’mejdān Gjuros me i dalë* (No: 25, 324–325: Yabancı delikanlı öne çıkar, / Gjuro dövüşe çıkmak ister).

Mejdan sözcüğü *lyp* “istemek, rica etmek”, Geg ağzında ise “talep etmek” fiilli kullanımlar da incelenen birleşime dâhil olmaktadır: *i lyp mejdan* veya *e lyp n’mejdān* “birini dövüşe, düelloya çağırma”. Mademki bahadırın kahramanlıkları hasmı ile askerî çarpışmalarda ve düellolarda gerçekleşiyor, o zaman *i (u) lyp mejdan* ifadesi yeterli sıklıktadır:

Mue nji kral mejdan më ka lypë, / unë në mejdan nuk muj me i dal, / se unëtepër tash jam plakë (No: 92, 84–86: Bir kral beni düelloya çağırdı, / ama onunla düelloya çıkamayacağım, / çünkü şimdi biraz fazla yaşlıyım); *Po Sulltanit mejdan qysh po i lyp?* (No: 92, 269: Sultan’ı düelloya kim çağırdı?); *Shtatë krajlivet mejdanu ke lypë* (No: 45, 388: Yedi kralı sen düelloya çağırdın); ... *e derisot vaki nuk ka ba / i gjalli të deknit mejdan me i lypë* (No: 74: 122–123: ...ve böylesi henüz olmamıştı / yaşayan ölüyü düelloya çağırdı).

Yukarıda altı çizilen *e ndau mejdanin (me dikë)* “düello günü tayin etmek (biri ile) ” ifadesi açıklamalı sözlükte “eski” notu ile verilmektedir. Geg kahramanlık destanında bunun diyalektik bir özellik olması mümkün. Çok anlamlı (*n) daj* “ayırma, bölmek” fiili kuzey Arnavutluk’ta düğün töreni terminolojisinde “süre tayin etmek” anlamında çok sık kullanılmaktadır. Düğün gününü tespit etmek için yapılan uzun görüşmelerden sonra *ndaj orokun* terkiibi kullanılır. Destanda ise *oroku i mejdanit* “belirlenen düello günü” olarak ifade edilir.

J. Thomai, (*n) daj* “herhangi bir iş için zaman tayin etmek” fiilinin anlamını semantik diyalektizm olarak tespit etmektedir. (Thomai 2001: 130-131) Destanda o, birkaç örnekle tespit edilmektedir. Masalsı ses Muyo’ya Pazar günü düelloya çıkmaması gerektiği serzenişinde bulunur. Muyo temize çıkmaktadır:

Mirë e dij, besa, por sherri qi m’ka xanë, / se un kërkuj mejdan nuk i kam da! (No: 6, 436–437: Sözü iyi bilmiyorum da sıkıntıya girdim / ancak ben kimseye düello sözü vermedim); *Hajde ktu, mos hik, he thi, / se unëmejdān s’po daj me ty, / veç daj mejdan me Halilin e ri* (No: 92, 270–272: Buraya gel, kaçma domuz / zira sana düello sözü veriyorum / ancak genç Halil’i düelloya davet ediyorum).

“Savaş, düello” anlamında kullanılan *mejdan* sözcüğü, *-xhi* ekiyle “mesleği, profesyonelliği, uğraşı kolunu” işaret eden *mejdanxhi* kelimesini türetmek için kullanılmıştır. *Mejdanxhi*, böylece düellolara, çarpışmalara ve mücadelelere giren, bunu devamlı uğraşı hâline getiren, başarıyla yapan kimseyi “meydan erkeği, meydancı, düellocu” ifade etmektedir. İşte Yovan Kapedan, Muyo’nun oğlu genç Omer’e başvurmaktadır:

Zoti të vraftë, turku prej Jutbinës, / thellë në Krajlni kryet e paske shti, / porse, në qosh ti trim mejdanxhi, / ti në mejdan ne me na dalë (No: 70, 97–99: Tanrı canını alsın Yutbina’lı Türk / kafanı krallıktan uzağa tikiştirdim, / ama eğer sen meydancı babayiğit, / bizimle savaşa çıkarsan).

Halil şu sözlerle beş yüz *mejdanxhi*’yi öldüren deniz canavarına karşı çıkar:

Kam ndie se i ka pre pesqind mejdanxhi, / por asnjenit, Halil, per emen s’ikanë thanë (No: 37, 202–203: Onun beş yüz meydancı öldürdüğünü duydum, / ama onlardan hiçbirinin adı Halil değildi).

“Savaşta çok mahir” anlamında *mejdanxhi* sözcüğü atın özelliğine de eklenmiştir. Örneğin, hasmı, Muyo’ya mızrak attığında:

Mejdanxhi gjogun e kish pasë, / dy konopë perpjete gjogu Mujos ish çue, / ndermjet kambëve gjelit’ i kish ra (No: 59, 81–83: Meydancının atı vardı / Muyo’nun atı iki sajen⁶ yukarı yükseldi, / ayakları arasında mızrakla düştü).

Ayrıca *mejdan* kelimesinin “zaman, çağ” (krş.: Türkçede aynı anlamla *meydan*) anlamında da kullanıldığı örnek mevcuttur. Durumun tasviri çok şiirselidir: Dağlarda çok karanlık bir gece çöktüğünde, her tarafı karanlık sardığında, hatta dik yamaçlara göz atmanın bile korkunç olduğu bir anda, Tanrı kimseyi burada geceleyin bu yola düşürmesin. Şöyle devam eder:

Njiket natë ka zgjedhun Paji i Harambashit / bjeshkve Mujin kund me endeshë, / n’mejdan t’natës kryet me ja pre (No: 2, 10–12: Haramzade bu adamı seçmiş / otlaklarda Muyo’yla karşılaşıp / yarısı kellesini kesmek için).

Arnavutça sözlüklerde bu tespit edilememiş bahse konu olaydaki *mejdan* kelimesi “zaman, çağ” anlamına sahiptir.

***

Bu makalede Arnavut destancılığının “askerî-dostluk” sahasına girmiş Türkçe sözcük ve adlardan sadece bir grubunun fonksiyonları analiz edilmiştir.

Bu analize dayanarak bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. İncelenen lek-sik-tematik grup, destanda yeterli oranda sunulmuştur: Destanda bu tür 40 kadar unsur tespit edilmiştir. Arnavutluk dilinde folklor diline girmemiş ve incelenen destan kitabında açıklanmamış Türklük ve Türkçenin bir dizi etkisi tespit edilmektedir. Onlar arasında, örneğin, atların renk adları *allç*, “parlak doru tüylü at”, *çil* “demir kır donlu, başka renklerle karışık doru”, *kërr* “kır,

6 Sajen: 2,13 metre değerindeki uzunluk ölçüsü birimi. (Çevirenin notu)

koyu kır donlu” adlar mevcuttur. Peki, bu isimler neden manzum destanda bulunmuyor? Arnavut destanında renk sistemi için *gjog* ve *dori* (ak ve gök) daha fazla tercih edilmiş olabilir, şöyle ki; Arnavut kahramanlık destanındaki bahadırlar sık sık doru ve kırata binerek hasımlarına karşı dövüğe girerler. Sı- rıp-Hırvat dilinde ise *şaran* sözcüğü vardır. Boşnak destancılığında ise baha- dır atının *Şarats* anahtar sözcüğüne sahip olduğunu hatırlatalım.

Sözlüklerde verilmiş olmasına rağmen Arnavutluk destanlarında at yürü- yüşlerini karşılayan sözcüklerden *ling* “tırıs”, *revan* “rahvan” yoktur. Atın çok hızlı gidişinin tasvirinde oldukça sık olarak *turr e vrap* “hız ve koşu” ve özel- likle *tyme mjegull* “toz duman” kelime grupları kullanılmaktadır (örn. Jurga 2007).

Destan dilinde Türkçe sözcüklerin fonksiyonel ilişkideki rolü gayet fark- lıdır. Türkçe sözcüklerin bir grubu destana, gerçek günlük yaşantı, meslek ad- ları, at için koşum ve dizgin takımlarının yansıması olarak girmiştir.

Diğer bir grup ise özel işlevli bir vazife taşırlar; ortaya çıkan fonksiyonlar- dan biri onların incelenen metinlerdeki yüksek kullanım sıklığıdır. Bu fonksi- yon grubuna *agë*, *gjog* ve *mejdán* sözcüklerini dâhil ettik.

Agë adı “saygınlık, itibar seviyesi” tasvirine genel bir destansı anlatım katar, destandaki unvanlar sıkça onun yardımıyla oluşmaktadır; *agët e Jutbinës* (agi Yutbine) kelime grubu destan bağlamında “*Yutbina erkeklerinin yeteri düzeyde saygı gören savaşçı erkekler.*” olduklarını ifade etmektedir. At renklerinden olan ve bahadırın atının ak rengini karşılayan *gjog* adı destanda kendi semantik gelişim yolundan ilerlemiştir. Destanda bu en çok kullanılan kelimelerdendir; destan dışında kullanımı ise sınırlıdır. *Mejdán* adı ise düello ile ilgili olarak -savaşa çağrı, düelloya girme, savaş ilanları ve zırhlarını karşı- lama- her şeyi karşılayan bir vasıta olarak kullanılmaktadır. Böyle bir düello- da olanlar genellikle kişisel itibar meseleleriyle ilgilidir, bunlar toplumsal ve sosyal nitelikli eylemdir.

Yine bu alandan öz Arnavutça kelimelere *luftim* “dövüş”, *luftë* “savaş”, *dyluftim* “düello”, *ndeshje* “çarpmışma, pençeleşme” eğer şarkı/destan metinle- rinde rastlanıyorsa, bu durum özel duygusallıkla vurgulanmamıştır. Yukarıda söylenenler *agë*, *gjog* ve *mejdán* sözcüklerini Arnavutluk kahramanlık destan dilinin fonksiyonel ve vazgeçilmez kilit elementleri arasına dâhil etmeyi mec- bur etmektedir.

Askerî-dostluk yaşantısı katmanına girmiş olan önemli kavramları karşı- lamak için bir yabancı dil olan Türkçe kökenli sözcüklerin seçilmiş olmaları muhtemelen rastlantıdır. Araştırmacılar tarafından sözlü halk şiirinde yaban- cı dil unsurlarının özel bir rol icra ettiklerine dikkat çekilmiştir; bu unsurlar şiirsel ifade tarzına üslup ve anlamsal açıdan nüanslar kazandırmaktadır ve duygusal hareketin gücünü taşımaktadırlar. Arnavutluk folklorunda bu bakış

açısını Ş. Plan beyan etmiştir. (Mulaku 1976: 261) Bunun yanında Balkan dillerinde Türklüğün ve Türkçenin esas olarak konuşma dilinde etkisi olduğunun altı birçok kez çizilmiştir. Örneğin, üst katman dili oluşturmak için F. Noli'nin şiirinde kullanılmış Türkçe sözcükler, Arnavutça sözlüğün sözcük bilimsel açıdan zengin üslup ve potansiyeline işaret etmektedir. (Desnitskaya 1963) Tespit edilen Türkçe alıntı ve sözcüklerin rolü, üslup açısından bazı yabancı sözcüklerin sosyal ve dil bilimsel anlamlarıyla, Arnavutça sözcük bilimi sistemindeki özel yerleri, ancak eski çağrışım ve bağlantıların olmaması ve tespit edilmiş farklılıklarla açıklanabilir. Bunun dışında bu çalışma hiç şüphesiz Arnavutluk kahramanlık destan geleneğinin Boşnak kahramanlık destan geleneğiyle olan geçmişteki ilişkisi, şiir dilinin ifade gücünün üretim alanında karşılıklı etkileşimi ve özel araştırma gerektiren tespitini kapsamamaktadır.

Kaynaklar

- BORETZKY, N. (1975), *Der Türkische Einfluß auf das Albanische, Teil I: Phonologie und Morphologie der albanischen Turzismen*, Wiesbaden, (Albanische Forschungen. 11).
- ÇABEJ, E. (1976-1987), *Studime etimologjike në fushë të shqipes*, Tiranë, 1976. Bleu II; 1987. Bleu III.
- DESNİTSKAYA, A. V. (1963), O stilistiçeskoj funktsii Turtsizmov vı Albanskoy poezii // voprosi teorii i istorii yazıka. Sbornik statey ve çest B. A. Larina, Leningrad, s. 88-95.
- DESNİTSKAYA, A. V. (1987), Kı izuçeniyu yazıka severoalbanskoy epiçeskoj poezii / Albanskay literaturra i Albanskiy yazık, Leningrad, s. 154-95.
- DİZDARİ, T. (2005), *Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe*, Tiranë.
- DİZDARİ, T. (1981), *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*, Prishtinë.
- DİZDARİ, T. (1966), *Folklor shqiptar II. Epika legjendare (Cikli i kreshnikëve)*, Tiranë.
- JUGRA, A. V. (2007), Svoje i çujoye vı folklornoy traditsii: Turtsizm kak stile obrazuyuşiy element Albanskovo eposa // Terra balcanica Terra slavica: Kı yubileyu T. V. Sivyan / Otv. red. T. M. Nikolayeva, Moskva.
- FASMER, M. (1987), *Etimolojiçeskiy slovar Russkogo yazıka*, Per. Sı nem idopoln. O. N. Trubaçeva, Tom 4, Moskva.
- KALEŠİ, H. (1970), Turski uticaji u tvorbi reči u albanskom jeziku, Zbornik Filozofskog Fakulteta u Priştini, Tom VII, 165-99.
- MULAKU, L. (1976), "Türkismen in der Albanischen Volksepik", *Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri'nden Ayrı Basım*, Ankara, Cilt II, s. 259-63.
- POPOVA, T. V. (1974), Vizantiyskiy Narodnyy i Knijnyy Epos // Vizantiyskaya Literatura, Moskva, s. 77-122.
- THOMAI, J. (2001), *Leksiku dialektor e krahonor në shqipen e sotme*, Tiranë.

